

УДК 94:622.012

**УКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОДОМОР–ГЕНОЦИД
1932–1933 РР. ЯК НОВИЙ НАРАТИВ
І КОЛЕКТИВНА ТРАВМА ЄВРОПИ**

**UKRAINIAN HOLODOMOR–GENOCIDE
OF 1932–1933 AS NEW NARRATIVE AND
COLLECTIVE TRAUMA OF EUROPE**

Стасюк О.,

кандидат історичних наук, генеральний директор Національного музею «Меморіал жертв Голодомору» (Київ, Україна), e-mail: olesia.stasiuk@gmail.com, ORCID: DOI: [https://doi.org/10.30840/2413–7065.4\(69\).2018.153849](https://doi.org/10.30840/2413–7065.4(69).2018.153849)

Stasiuk O.,

Candidate of Historical Sciences, Director General of the National Museum «Memorial to the Holodomor Victims» (Kyiv, Ukraine), e-mail: olesia.stasiuk@gmail.com, ORCID: DOI: [https://doi.org/10.30840/2413–7065.4\(69\).2018.153849](https://doi.org/10.30840/2413–7065.4(69).2018.153849)

Вперше проаналізовано проблему Голодомору–геноциду 1932–1933 рр. з урахуванням концептів наративу і колективної травми Європи. Акцентовано увагу на існуванні та протистоянні трьох груп дослідників (геноцидного, негеноцидного і «конформістського» напрямків) у контексті наукового дискурсу Голодомору 1932–1933 рр. Обґрунтовано погляд на Голодомор–геноцид як на новий панівний наратив, що повинен перебувати в основі сучасної історичної політики. Його прогресивний потенціал має сприяти побудові громадянського суспільства в Україні. Розглянуто також підхід до Голодомору–геноциду українців, за яким він є не лише трагедією окремої етнічної групи чи нації, а й символічною колективною травмою Європи.

Ключові слова: Голодомор–геноцид 1932–1933 рр., наратив, історичні дослідження, колективна травма, європейська пам'ять.

In the article, the problem of the Holodomor–genocide of 1932–1933 is analyzed taking into account the concepts of narrative and collective trauma of Europe for the first time. The attention is focused on the existence of three groups of researchers (of genocidal, non–genocidal, and conformist directions) and the conflict between them in the context of the scientific discourse of the Holodomor of 1932–1933. The point of view on the Holodomor as to the new master narrative, which has to be in the center of current historical policy, is argued. Its progressive potential should assist in the process of creating the civil society in Ukraine. The approach to the Holodomor–genocide as to the genocide of Ukrainians, which is not only the trauma of the separate ethnical group or nation, but also the symbolic collective trauma of Europe, is examined.

Keywords: The Holodomor–genocide of 1932–1933, narrative, historical researches, collective trauma, European memory.

Попри відчутне за останні роки поживлення досліджень Голодомору 1932–1933 рр., геноциду українців, та активізацію інтересу до історії цього злочину з боку держави, українського істеблішменту і світової спільноти, все–таки ця тема залишається не до кінця дослідженою і слабо висвітленою не лише для пересічного європейця, а й для українських громадян. Усе тому, що ця тема здебільшого постає предметом дослідження обмеженої групи істориків і джерелознавців, які ділять між собою дискурс, утворюючи щось на кшталт закритого клубу знавців указаної проблематики. Насправді ж ідеться про багатоформатний об'єкт дослідження, що об'єднує довкола себе науковців різних галузей (істориків, культурологів, демографів, соціологів, філософів, правників та ін.). Тільки на цій полідисциплінарній платформі можливе комплексне і ґрунтовне

вивчення проблеми Голодомору–геноциду в майбутньому.

Зважаючи на винесені в назву статті соціокультурний та символічний аспекти, варто підкреслити кілька важливих моментів. По–перше, історик–голодоморознавець повинен рухатися до розширення методологічної призми дослідження та осмислення теми Голодомору–геноциду 1932–1933 рр., співпрацюючи з іншими науковцями. По–друге, репрезентація Голодомору–геноциду українців крізь призму соціокультурного феномену пам'яті та як морально–правового феномену дає змогу віднести цей злочин разом із іншими геноцидами до ключових факторів, що визначають сьогодні «меморіальне поле людського досвіду».

З огляду на окреслений аспект дослідження, у джерельній базі потрібно відзначити важливість робіт М. Антонович [2], А. Ассманн [3–4], В. Василенка [5], В. Сергійчука [9], Л. Коротецької [8], Н. Лапчинської [1], В. Марочка [6], О. Міллера [7] та ін.

Метою статті є аналіз проблеми Голодомору–геноциду 1932–1933 рр. як нового наративу і колективної травми Європи. Згадану мету реалізовано через виконання таких завдань: схарактеризувати Голодомор–геноцид як жертвний наратив у загальнотеоретичному та національному контекстах; окреслити конфлікт науковців, що є невід'ємною складовою названого дискурсу; виокремити прогресивний потенціал цього наративу, на базі якого можлива побудова громадянського суспільства в Україні; розглянути геноцид українців не лише як травму окремої етнічної групи чи нації, а й як символічну травму Європи, оскільки генетично й історично українці належать до європейської сім'ї народів.

На початку XXI століття для України на шляху її становлення як політичної нації важливою є підтримка європейських політичних та інтелектуальних кіл, де розуміння проблеми Голодомору–геноциду – це своєрідний маркер і точка відліку в європейсько–українських відносинах. У цій ситуації важливою є синергія, коли, з одного боку, відчутні зусилля і намагання українців розкрити історичну правду про ті трагічні події, переосмислити їх як елемент національного травматичного досвіду, а з іншого боку, важливим є відгук європейської спільноти, її намір і зусилля розібратися та прийняти спільність, колективність отриманої травми, спланованої та ініційованої більшовицьким радянським режимом.

Зрозуміло, що для того, щоб Європа відгукнулася, вона теж повинна дізнатися історичну правду і, найголовніше, захотіти пізнати істину. Тут є один важливий нюанс: перш ніж отримати знання про Голодомор 1932–1933 рр. як про геноцид українського народу, варто спочатку усвідомити власне незнання цієї сторінки української історії. Важливо наблизитися до об'єктивного знання, відрізнити його від фальсифікацій та маніпуляцій. Потрібно щиро і відверто зізнатися собі у тому, що ми не знаємо правди і не розуміємо справжніх масштабів цього злочину. Тоді прокинеться

цікавість до цієї історії і почнеться пошук правди. Незнання того, що Голодомор 1932–1933 рр. насправді був геноцидом українського народу, не є доказом його відсутності.

Особливо це стосується наших європейських партнерів і друзів, які у непростий для України період (анексія Криму, військова агресія на сході країни, Азовська криза, гібридні методи війни тощо) повинні сконсолідуватися і підтримати українців у їхній боротьбі з російським агресором. Одним із ефективних механізмів у цьому протистоянні є розуміння Голодомору як травми, що, поряд з Голокостом, сформувала «новий панівний наратив» (*master narrative*), який позначає колективне страждання в Європі та у всьому світі. Важливим є й усвідомлення того, що ця травма була завдана свідомо і цілеспрямовано радянським комуністичним режимом, вину якого у цьому злочині сучасна Росія не визнає і всіляко намагається знівелювати.

Окремою проблемою, на якій необхідно наголосити, є маргіналізація пам'яті про Голодомор–геноцид українців на місцевому рівні. Ще будучи аспіранткою КНУ імені Тараса Шевченка і починаючи працювати над темою Голодомору, авторка статті зіштовхнулася з тим фактом, що більшість істориків намагалися триматися від цієї теми подалі. Політизація історії та складний спадок комуністичного минулого, зокрема і в історичній науці, пов'язані з проблемою ідентичності українців, впливали на більшість дослідників і поділили їх на *конфліктні групи: проукраїнської (геноцидної) орієнтації, проросійської (негеноцидної)*, які заперечували всі спроби реабілітації історичної правди у цьому питанні, та «*конформістської*» (*угодовської*), до якої належала переважна більшість вчених старшого покоління (а також їхні учні), котрі погоджувалися із трагізмом цих подій, але намагалися применшити їхнє значення в українській та європейській історії.

Необхідно зазначити, що представники саме третього, конформістського, напрямку вчених упродовж тривалого періоду незалежності України формували стандарти наукового життя і методологію історичного дослідження. Це призвело до замовчування, напівправди, необ'єктивності та політизації теми Голодомору в наукових колах, сформувало ситуацію незнання, вакуум довкола проблеми, що породив кризу усвідомлення й розуміння масштабності та символізму цієї, без перебільшення, світової трагедії.

Попри шалений спротив як проросійських та конформістських груп в Україні, так і російського політичного істеблішменту й наукового товариства істориків безпосередньо, крига замовчування і нерозуміння починає скресати. Серед важливих кроків у цьому напрямку варто відзначити такі події [1, с. 74–79]:

– 19 квітня 1988 р. відбувся звіт Спеціальної комісії Конгресу США з питань дослідження Голодомору (виконавчий директор – Джеймс Мейс), що поклав початок міжнародному визнанню геноциду; у документі було зазначено: «Йосип

Сталін та його оточення вчинили акт геноциду проти українського народу в 1932–1933 роках»;

– 1989 р. Міжнародна комісія юристів на чолі з Джейкобом Сандбергом офіційно визнала Голодомор 1932–1933 рр. (назвавши його Голодом) актом геноциду проти української нації, вивівши цю проблему на міжнародно–правовий рівень;

– у жовтні 1993 р. Естонія і Австралія на рівні своїх вищих законодавчих органів кваліфікували політику сталінського комуністичного режиму як акт геноциду проти українського народу;

– 28 листопада 2002 р. вийшла Постанова Верховної Ради України «Про 70–ті роковини Голодомору в Україні», де його було названо геноцидом, а 14 травня 2003 р. відбулося спеціальне засідання Верховної Ради, за підсумками якого наступного дня було затверджено Офіційне звернення до народу, в якому йшлося: «... кваліфікація цієї Катастрофи української нації як геноциду має принципове значення»;

– 7 листопада 2003 р. 58–а сесія Генеральної Асамблеї ООН схвалила «Спільну заяву з нагоди 70–их роковин Голодомору – Великого голоду 1932–1933 років в Україні», коли вперше на міждержавному рівні визнано факт Голодомору, його масштаби та наслідки для Українського народу;

– Голодомор українців актом геноциду визнали Канада (20 червня 2003 р.), Угорщина (26 листопада 2003 р.), Литва (24 листопада 2005 р.), Грузія (20 грудня 2005 р.), Польща (16 березня 2006 р.);

– 28 листопада 2006 р. підписано Закон «Про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні»;

– упродовж 2007–2008 рр. парламенти Перу, Парагваю, Еквадору, Колумбії, Мексики та Латвії засудили Голодомор 1932–1933 рр. як акт геноциду українського народу;

– 28 травня 2008 р. Палата Громад Канади ухвалила, додатково до Резолюції Сенату від 20 червня 2003 р., якою Голодомор визнано геноцидом, Акт про встановлення Дня пам'яті Українського голоду і Геноциду («Голодомору»), що має силу закону в країні;

– 21 жовтня 2003 р., 13 жовтня 2006 р. та 23 вересня 2008 р. вийшли три Резолюції Палати представників та Конгресу США, в яких ідеться про Голодомор як про геноцид;

– 1 листопада 2007 р. 193 країни Генеральної конференції ЮНЕСКО одностайно ухвалили Резолюцію, висловивши в ній «співчуття жертвам Великого Голоду (Голодомору) 1932–1933 років в Україні та жертвам у Росії, Казахстані та інших частинах колишнього СРСР»;

– 30 листопада 2007 р. відбулася спільна заява ОБСЄ, в якій указано, що «Голодомор /.../ забрав невинні життя мільйонів українців внаслідок масового голоду, який виник через жорстокі дії та політику тоталітарного сталінського режиму»;

– 23 жовтня 2008 р. Європарламент визнав Голодомор «жахливим злочином проти народу України і людяності»;

– 27 квітня 2010 р. з'явилася Резолюція ПАРЄ «Про Великий Голод в Радянському Союзі», в

якій трагічні події в Україні, коли мільйони селян та члени їхніх сімей вимерли з голоду, названі Голодомором, тобто політично-мотивованим голодом, і визнані українським законом як акт геноциду проти українців;

– 26 листопада 2016 р. Президент України Петро Порошенко Указом «Про заходи у зв'язку з 85-ми роковинами Голодомору 1932–1933 років в Україні – геноциду українського народу» доручив Міністерству закордонних справ «здійснення інформаційно-роз'яснювальної роботи з метою поширення інформації про злочин геноциду», а також продовження роботи щодо визнання світовою спільнотою та міжнародними організаціями тих трагічних подій геноцидом українського народу;

– 3 березня 2017 р. Парламент Португалії визнав Голодомор геноцидом українського народу: «Висловити солідарність з народом України і визнати (Голодомор) геноцидом, що призвів до загибелі близько 7 мільйонів українців у 1932–1933 роках в Україні»;

– у березні та червні 2018 р. схожі проекти резолюцій були внесені відповідно до Сенату і Палати представників Конгресу США, а 4 жовтня ця резолюція була ухвалена одностайним рішенням Сенату.

Окремо слід зауважити, що 13 січня 2010 р. Апеляційний суд м. Києва розглянув кримінальну справу №1–33/2010 і прийняв рішення, яке підтверджує висновки слідчих Служби Безпеки України про те, що у 1932–1933 рр. керівництвом більшовицького тоталітарного режиму на території тодішньої Української Радянської Соціалістичної Республіки було здійснено геноцид української етнічної та національної групи. До складу цього керівництва, і, відповідно, до основних злочинців зараховані Й. Сталін, В. Молотов, Л. Каганович, П. Постишев, С. Косіор, В. Чубар і М. Хатаєвич. Рішення суду набуло чинності 21 січня.

Ним визнано, що Голодомор 1932–1933 рр. сплановано з метою придушення українського національно-визвольного руху, недопущення формування громадянського суспільства та побудови незалежної Української держави. Його було скоєно шляхом насильницького вилучення в українських селян харчів і позбавлення їх доступу до їжі, тобто створення штучним чином умов фізичного знищення. Організовано цей злочин вищим партійним керівництвом СРСР.

«Голодомор, – вважає В. Василенко, – було вчинено злочинною групою з чітко побудованою ієрархічною вертикаллю керівництва та координації злочинної діяльності. Вона являла собою стійке об'єднання осіб, які належали до вищого ешелону «партійної держави» і які свідомо використовували її як інструмент залучення широкого кола інших осіб для участі в злочинній діяльності» [5, с. 38].

Поступ у справі Голодомору–геноциду й отримані результати підкріплено ґрунтовними дослідженнями та солідною джерельною базою, яка була сформована в результаті наукових і експедиційних пошуків. До неї входять 3456 знайдених і розсекречених документів органів

влади та Комуністичної партії, зокрема і за підписом Й. Сталіна, 3186 книг реєстрації актів про смерть у 1932–1933 рр., свідчення 1730 свідків та потерпілих від дій злочинного тоталітарного режиму, 857 масових захоронень жертв геноциду, 735 встановлених населених пунктів, в яких було запроваджено режим «чорних дощок», 400 віднайдених і розсекречених документів Галузевого державного архіву СБУ, що свідчать про штучний характер Голодомору та підтверджують факти масового переселення етнічних росіян в Україну, а також фотодокументи, на яких зафіксовані наслідки злочину.

Як бачимо, сьогодні існує чимало підстав для того, щоб подолати бар'єр «комунікативного замовчування» і вийти на рівень формування не тільки сталого національного нарративу в контексті Голодомору–геноциду українців як фактору травми та його ролі в сучасному публічному та соціокультурному просторі України, а й на рівень європейського та світового нарративів цього злочину. І, звісно, для того, щоб можна було говорити про Голодомор–геноцид як про універсальну норму і про здобуток світової, глобальної, космополітичної пам'яті, потрібно, щоб європейці усвідомили його як колективну травму.

Україна поки що не є членом НАТО і ЄС, але помилковим було б не вважати її органічною частиною так званого «тіла Європи» в географічному, культурному і ментальному планах. Росія не одне століття намагалася відсікти Україну від цього тіла, залучити до орбіти свого «руського міра», перетворити на частину Євразійського проекту, проте, як підтверджують події останніх п'яти років, наша країна активно пручається цьому, не приймаючи російський політичний сценарій. Усе через те, що цивілізаційно вона визначилася ще за часів Київської Русі та через родинні зв'язки Ярослава Мудрого. Чого лише вартий приклад Небесної сотні під час «Революції Гідності», сміливців і відчайдушів, що полягли за краще, європейське майбутнє своєї країни.

Таким чином, чи можна Голодомор–геноцид українців у 1932–1933 рр. розглядати як реалізацію логіки російського імперіалізму, яка на певному історичному етапі втілювалася в карально-репресивний апарат комуністичного режиму, який і став на заваді європейським прагненням тодішнього населення України? Відповідь на це запитання стає очевидною, коли розглянути життя і становище українців до 1920-х рр., що вирізнялося низкою відчутних позитивних тенденцій, зокрема формуванням економічного ладу парагромадянського селянського суспільства і не потребувало радикальних зламів. Упродовж 1917–1933 рр. комуністична влада підготувала необхідний ґрунт для перетворення українського села на джерело ресурсів індустріалізації та колективізації за рахунок цілеспрямованого суспільно-політичного та ідеологічного впливу. Становлення комуністичної системи, що супроводжувалося формуванням єдиної ідеології марксизму–ленінізму, однопартійної системи,

засиллям бюрократичного апарату, знищенням приватної власності, відсутністю громадянських свобод, призвело до змін психосоціальної культури українського села, завадило становленню громадянського суспільства і, врешті решт, спричинило відрив України від європейської моделі політичного й економічного розвитку на довгі роки.

Україна сьогодні як ніколи потребує підтримки у війні з Росією, де зброєю виступає і проблема Голодомору–геноциду. Це питання і власної національної ідентичності, і ідентичності європейської. Поряд із питанням німецького культурного антрополога Алейди Ассман «Чи існує глобальна пам'ять про Голокост?» [4] та в якому форматі вона сьогодні може існувати, хотілося би поставити схоже питання: «Чи існує європейська пам'ять про Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид українського народу?». Безумовно, від наших (українців) зусиль залежить перетворення пам'яті про Голодомор–геноцид із ситуативного і локального явища на довгострокову культурну пам'ять, що долає національні кордони. Сьогодні в цьому напрямку робиться дуже багато, зокрема, і Національним музеєм «Меморіал жертв Голодомору». Від європейської спільноти та її інституцій українці очікують зацікавленості і бажання знати правду про злочинні події тих років, спроб усвідомити Голодомор–геноцид українців як колективну травму Європи, перетворивши це питання на одне з основних у політичному порядку денному, зокрема під час перемовин з Російською Федерацією як правонаступницею Радянського Союзу.

Як підсумок, варто відштовхнутися від питання А. Ассман і правдиво відповісти, що, на відміну від Голокосту євреїв, на жаль, сьогодні не існує європейської пам'яті про Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид українців, не кажучи вже про пам'ять глобальну (світову). І справа не лише в студіях істориків–голодоморознавців, де відсутня консолідована позиція і триває протистояння геноцидної, негеноцидної та «конформістської» груп, а й у історичній політиці, що має бути логічним продовженням наукової студії. Однак, якщо зробити системний історіографічний аналіз всього написаного і виданого про Голодомор 1932–1933 рр., особливо за останні 15–20 років, то можна стверджувати, що ситуація змінюється в бік пізнання правди, особливо стосовно геноцидної версії трактування цього злочину, яка, з огляду на джерельну базу, видається найбільш обґрунтованою. Вражають і демографічні втрати, дані про які постійно доповнюються. Все це дає підстави вийти за національні межі і трактувати Голодомор–геноцид 1932–1933 рр. як новий (поряд з уже визнаними світом) наратив, завдяки якому повинне відбутися усвідомлення і переосмислення травматичного досвіду українців у європейському та світовому масштабах.

Список використаних джерел

1. Лапчинська, Н., 2018. '33 запитання і відповіді про Голодомор–геноцид', Дрогобич: *Коло*, 100 с.

2. Антонович, М., 2013. 'Голодомор 1932–1933 років в Україні як геноцид української нації: суб'єктивна сторона злочину', *Мандрівець*, №6, с.4–8.

3. Ассман, А., 2014. 'Длинная тень прошлого: Мемориальная культура и историческая политика', пер. с нем., Москва: *Н.Л.О.*, 328 с.

4. Ассман, А., 2017. 'Существует ли глобальная память о Холокосте? Расширение и границы нового сообщества памяти', *Историческая экспертиза*, №4, с.9–30.

5. Василенко, В., 2009. 'Голодомор 1932–1933 років в Україні як злочин геноциду: правова оцінка', К.: *Вид-во імені Олени Телізи*, 48 с.

6. Марочко, В., 2018. 'Енциклопедія Голодомору 1932–1933 років в Україні', вступ. слово Є. Нищука, Дрогобич: *Коло*, 576 с.

7. Миллер, А., 2016. 'Политика памяти в посткоммунистической Европе и её воздействие на европейскую культуру памяти', *Полития*, №1 (80), с.111–121.

8. Коротецкая, Л., 2016. 'Холокост как социальная и культурная конструкция памяти: фактор травмы и позиция жертва', *Социологические исследования*, №3, с.107–117.

9. Сергійчук, В., 2006. 'Як нас морили голодом. 1921–1926, 1932–1933, 1946–1947', К.: [б. в.], 392 с.

References

1. Lapchyn'ska, N., 2018. '33 zapytannja i vidpovidi pro Golodomor–genocyd (33 questions and answers about the Holodomor–genocide)', Drogobych: *Kolo*, 100 s.

2. Antonovych, M., 2013. 'Golodomor 1932–1933 rokiv v Ukraїni jak genocyd ukrai'ns'koi' nacii': sub'jektivna storona zlochynu (The Holodomor of 1932–1933 in Ukraine as the genocide of Ukrainian nation: the subjective side of the crime)', *Mandrivec*, №6, s.4–8.

3. Assman, A., 2014. 'Dlinnaja ten' proshlogo: Memorial'naja kul'tura i istoricheskaja politika (Long shadow of the past: Memorial culture and historical policy)', per. s nem., Moskva: *N.L.O.*, 328 s.

4. Assmann, A., 2017. 'Sushhestvuet li global'naja pamjat' o Holokoste? Rasshirenie i granicy novogo soobshhestva pamjati (Does the global memory of the Holocaust exist? The expansion and borders of new memory community)', *Istoricheskaja jekspertiza*, №4, s.9–30.

5. Vasylenko, V., 2009. 'Golodomor 1932–1933 rokiv v Ukraїni jak zlochyn genocytu: pravova ocinka (The Holodomor of 1932–1933 in Ukraine as the crime of the genocide: the legal assessment)', K.: *Vyd-vo imeni Oleny Teligy*, 48 s.

6. Marochko, V., 2018. 'Encyklopedija Golodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraїni (Encyclopedia of the Holodomor)', vstup. slovo Je. Nyshhuka, Drogobych: *Kolo*, 576 s.

7. Miller, A., 2016. 'Politika pamjati v postkommunisticheskoj Evrope i ejo vozdejstvie na evropejskuju kul'turu pamjati (Memory police in post-Communist Europe and its influence on European memory culture)', *Politija*, №1 (80), s.111–121.

8. Korotckaja, L., 2016. 'Holokost kak social'naja i kul'turnaja konstrukcija pamjati: faktor travmy i pozicija zhertva (The Holocaust as social and cultrual memory construct: the trauma factor and the position of the victim)', *Sociologicheskie issledovanija*, №3, s.107–117.

9. Serhijchuk, V., 2006. 'Jak nas moryli golodom. 1921–1926, 1932–1933, 1946–1947 (How we were tortured by starvation. 1921–1926, 1932–1933, 1946–1947)', K.: [b. v.], 392 s.

* * *